

Artur Steinhagen (1858–1907) – założyciel fabryki papieru w Myszkowie

Steinhagenowie są jedną z wielu rodzin, które w pierwszej połowie XIX wieku wyemigrowały z Prus i innych krajów niemieckich oraz Czech i osiedliły się w Królestwie Polskim, utworzonym po kongresie wiedeńskim. Proces ten odegrał bardzo ważną rolę w rozwoju tutejszego przemysłu i rozbudowy wielu miast w okręgu łódzkim. Sami Steinhagenowie jeszcze w pierwszym pokoleniu po osiedleniu się w Kongresówce zawodowo związani byli z rolnictwem jako administratorzy majątków ziemskich. Dopiero druga i trzecia generacja tego rodu, żyjąca na przełomie XIX i XX wieku, zainteresowała się przemysłem. W tym czasie dokonała się również ich kulturowa i językowa asymilacja w środowisku polskim. W dwudziestolecie międzywojennym rodzina Steinhagenów zaliczana była – obok Saengerów, Szwarcsztajnow i Natansonów – do najważniejszych właścicieli fabryk papieru działających w Polsce. W 1939 roku Steinhagenowie zarządzali zakładami w Myszkowie, Pabianicach i Włocławku i nadzorowali budowę kolejnej papierni – w Żydaczowie, na wschodzie II Rzeczypospolitej. Dając dowód swego patriotyzmu, jako żołnierze wojska polskiego brali udział w kampanii wrześniowej, a następnie działali w strukturach Armii Krajowej. W Polsce Ludowej – jako tzw. wrogów ludu – rodzinę Steinhagenów pozbawiono przedwojennego majątku, a ich fabryki zostały znacjonalizowane. O zakładach celulozowo-papierniczych we Włocławku Igor Newerly napisał w 1952 roku powieść pt. *Pamiętka z celulozy*, która stała się sztandarowym dziełem polskiego socrealizmu i lekturą szkolną. Powieść tę w 1954 roku przeniósł na ekran Jerzy Kawalerowicz. Zarówno w książce, jak i w filmie – zatytułowanym *Celuloza* – przedwojenni właściciele fabryki zostali

1. Artur Steinhagen z żoną Marią z domu Knothe, zbiory Muzeum Miasta Pabianic

ukazani w negatywny sposób. Władza starała się o nich zapomnieć – nie znaleźli zatrudnienia w żadnym zakładzie papierniczym, a tym bardziej w administracji państwowej zarządzającej powojenną branżą papierniczą w Polsce. Dopiero po upadku komunizmu w 1989 roku ukazały się pierwsze publikacje dotyczące dziejów rodziny i biografie poszczególnych jej członków związanych z papiernictwem¹. Jak dotąd jednak nie ma żadnego opracowania poświęconego Arturowi Steinhagenowi, założycielowi fabryki papieru w Myszkowie, którego potomkowie w dwudziestoleciu międzywojennym mieli duży wpływ na rozwój przemysłu celulozowo-papierniczego II Rzeczypospolitej.

Ród Steinhagenów wywodzi się z zachodnich Niemiec, z miasta Steinhagen, położonego w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia. Z czasem z westfalskiego rodu Steinhagenów wydzieliły się dwie linie. Jedna z nich osiadła na wybrzeżu Morza Północnego, natomiast druga przybyła do należących do Zakonu Krzyżackiego Prus Wschodnich i zamieszkała w miejscowości Prabuty (Riesenburg)². To właśnie z tej linii wywodzili się późniejsi właściciele fabryk papieru w Myszkowie, Pabianicach i Włocławku. W latach 30. XIX wieku trzech przedstawiciele rodu Steinhagenów – bracia Aleksander Ludwik (1813–1884), Gustaw Franciszek (1815–1852) i Franciszek Adolf (1819–1903) – wyemigrowali do Królestwa Polskiego, gdzie swoje życie zawodowe związali z rolnictwem – zarządzali gorzelniami i byli administratorami dóbr ziemskich należących do polskich rodzin szlacheckich. Każdy z nich dążył ponadto do usamodzielnienia się i zdobycia własnego majątku, który zabezpieczyłby przyszłość ich rodzinom. Jako pierwszemu udało się to Gustawowi. Rozpoczął on pracę, obejmując stanowisko inspektora gorzelnii w Wilczem w Wielkim Księstwie Poznańskim, a następnie został dzierżawcą folwarków w okolicach Rawy Mazowieckiej, najpierw w Wielkiej, a po ożenku z Karoliną Gollnisch w 1842 roku – w Lipiach. W 1851 roku Gustaw stał się również dzierżawcą dóbr koronnych Zawada, położonych w okolicach Tomaszowa Mazowieckiego. Rok później zmarł na cholere³, pozostawiając żonę z ośmiorgiem dzieci. Gustaw został pochowany na cmentarzu ewangelickim w Tomaszowie Mazowieckim, gdzie obecnie jego grób jest jednym z najstarszych zachowanych nagrobków na tamtejszej nekropolii⁴.

Dzierżawę folwarku w Wielkiej przejął po Gustawie drugi z braci – Franciszek, który także wszedł w posiadanie dużego majątku w Mirowicach koło Grójca. Ożenił się on z Herminą Geist, z którą miał troje dzieci. Dożył sędziwego wieku i zmarł w 1903 roku w Rawiczu⁵.

¹ M.E. Steinhagen, *Kruschowie – historia rodu*, Łódź 2003. T. Dziki, *Steinhagen Feliks Aleksander, Włocławski słownik biograficzny*, Włocławek 2011.

² Ibidem, s. 12.

³ M.E. Steinhagen, *Steinhagenowie i historia ze smakiem*, Warszawa 2005.

⁴ Ibidem, s. 13–15.

⁵ Ibidem, s. 13.

Gospodarstwo w Wielkiej w 1849 roku przeszło w ręce kolejnego z braci – Aleksandra, który mimo że był najstarszy z całej trójki, najpóźniej się usamodzielił. Wcześniej, jako jedyny z braci, odbył trzyletnią służbę wojskową w Głogowie, a po jej zakończeniu przez krótki czas był komisarzem gospodarczym w Branicy Radzyńskiej i w Głombie na Lubelszczyźnie. W 1844 roku ożenił się z Antoniną Mittelstädt. W 1849 roku zadenuncjowany w związku z krytyczną wypowiedzią na temat cara został osadzony w warszawskiej Cytadeli. Dzięki staraniom braci, rodziny żony i jej samej Aleksander został zwolniony i przez kilka lat był dzierżawcą majątku Inowłódz nad Pilicą⁶. Ostatecznie w latach 60. XIX wieku objął w dzierżawę należący do rodziny żony majątek Lipie koło Wielunia, gdzie spędził pozostałe lata swego życia⁷.

Aleksandra Ludwika należy uznać za protoplastę polskiej linii Steinhagenów. Jego małżeństwo z Antoniną Mittelstädt doczekało się ośmiorga dzieci: Aleksandra (1845–1919), Marii (1847–1948), Gustawa (1849–1897), Franciszka (1850–1915), Edwarda (1852–1921), Julii (1857–1936), Artura (1858–1907) i Matyldy (1862–1889)⁸.

Pierwszym przemysłowcem i papiernikiem w rodzinie został Artur Steinhagen, który urodził się 24 grudnia 1858 roku w Inowłodzu. Gimnazjum i wyższą szkołę handlową ukończył w Kluczborku i Opolu. Po studiach rozpoczął praktykę zawodową w fabryce papieru w Pabianicach. Papiernia ta od 1870 roku należała do zamieszkałego w Warszawie, ale wywodzącego się z Łodzi Roberta Saengera⁹. Wybór Pabianic nie był przypadkowy, obie rodziny łączyły bowiem wzajemne związki małżeńskie i towarzyskie, co w tamtych czasach miało duże znaczenie. Żoną Roberta Saengera była Maria Knothe, pochodząca ze znanej, bogatej rodziny właścicieli zakładów przemysłu wełnianego w Tomaszowie Mazowieckim¹⁰. Natomiast jej starszy o 10 lat brat, Herman Fryderyk Knothe, ożenił się w 1864 roku z siostrą Artura – Marią Steinhagen. Należy również pamiętać, że poprzez małżeństwa rodzina Knothe powiązana była także z posiadaczami największych zakładów włókienniczych w Pabianicach – z rodziną Kruschów¹¹. Jak już wspomniano, Saengerowie mieszkali na co dzień w Warszawie, co powodowało konieczność zatrudnienia w Pabianicach osoby do kierowania firmą pod ich nieobecność. Prawdopodobnie z polecenia swej siostry Marii młody Artur Steinhagen został zatrudniony w pabianickiej papierni, a w 1879 roku, po nagłej śmierci Roberta Saengera, rodzina postanowiła powierzyć mu zarządzanie fabryką aż do czasu, kiedy dzieci zmarłego – Oskar i Wanda – osiągną pełnoletność¹². W ich imieniu Artur Steinhagen przez 15 lat samodzielnie

⁶ Ibidem, s. 14.

⁷ Ibidem, s. 14.

⁸ M.E. Steinhagen, *Kruschowie...* [1], s. 105–106.

⁹ Idem, *Steinhagenowie...* [3], s. 42.

¹⁰ Idem, *Kruschowie...* [1], s. 96–97.

¹¹ Ibidem, s. 97.

¹² J. Bałchan, *Fabryka papieru w Pabianicach pod zarządem rodziny Saengerów 1870–1930*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2017, t. 11, s. 59.

administrował firmą papierniczą, gdzie zdobywał doświadczenie w tej branży i nawiązywał kontakty handlowe. Z powierzonej mu funkcji wywiązał się sumiennie. W okresie tym Steinhagen doprowadził do modernizacji pabianickiej pielni, zwiększył jej produkcję i rozszerzył asortyment oferowanych przez nią towarów¹³. Choć nieznana jest dokładna data uruchomienia maszynowej produkcji papieru ze szmat lnianych oraz ścieru, można przypuszczać, że stało się to pod zarządem Artura Steinhagena¹⁴.

W 1889 roku Artur Steinhagen ożenił się ze swoją młodziutką siostrzenicą – Marią Knothe. Ślub ten wprowadził go do grona największych rodzin fabrykanców w Pabianicach, utrzymujących rozległe stosunki handlowe i towarzyskie, co niewątpliwie mogło mu pomóc w dalszej karierze zawodowej¹⁵. Małżeństwo Artura i Marii Steinhagenów dochoowało się czterech synów: Stefana (1892–1939), Adolfa (1894–1939), Karola (1902–1981) i Feliksa (1904–1939). Dwóch pierwszych przyszło na świat jeszcze w Pabianicach, młodsi natomiast urodzili się już w Myszkowie, gdzie Artur Steinhagen postanowił wybudować fabrykę papieru¹⁶.

W 1894 roku Artur Steinhagen przekazał pielnię w Pabianicach pełnoletniemu już Oskarowi Saengerowi¹⁷, sam natomiast razem z Ludwikiem Wehrem i innymi udziałowcami postanowił otworzyć własny nowoczesny zakład. Wybór padł na miejscowość Myszków. Lokalizacja fabryki w tym miejscu nie była przypadkowa. Znajdujące się w pobliżu kopalnie węgla kamiennego, działające na obszarze Zagłębia Dąbrowskiego, miały stanowić zaplecze energetyczne powstającej pielni. Wodę niezbędną w procesie produkcji dostarczyć miała przepływająca nieopodal rzeka Warta. Przez Myszków przebiegała warszawsko-wiedeńska linia kolejowa, co umożliwiała szybki transport węgla, maszyn, surowców i papieru. Niewątpliwie przy wyborze Myszkowa pod uwagę brano również fakt, że w okolicach można było znaleźć odpowiednią liczbę rąk do pracy. W niedalekiej odległości znajdował się łódzki okręg przemysłowy z rozwijającymi się w szybkim tempie aglomeracjami miejskimi. Stanowić one mogły rynek zbytu dla powstającej w Myszkowie pielni¹⁸.

Artur Steinhagen, będąc jeszcze w Pabianicach, dostrzegał rosnące zapotrzebowanie na papier pakowy w przemyśle włókienniczym. Na tym rynku wewnętrznym zwiększał się również popyt na papier drukowy i papier do pisania; wpływ na to miała szybka urbanizacja okręgu łódzkiego i wzrost liczby mieszkańców okolicznych miast. Papiery wyprodukowane w Myszkowie mogły być sprzedawane także na chłonnym rynku rosyjskim. Zniesienie barier celnych i ściślejsze zespolenie Kongresówki z Rosją po powstaniu styczniowym to okoliczności, które przed ów-

¹³ Ibidem, s. 60.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ M.E. Steinhagen, *Steinhagenowie...* [3], s. 21.

¹⁶ Ibidem, s. 42.

¹⁷ J. Bałchan, *Fabryka papieru w Pabianicach...* [12], s. 63.

¹⁸ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie*, „Przegląd Papierniczy” 1978, nr 5, s. 189.

czesną branżą papierniczą otwierały zupełnie nowe możliwości. To niewątpliwie zadecydowało o budowie fabryki papieru w Myszkowie. Fundusze niezbędne do jej wybudowania dostarczyć miała spółka komandytowa pod nazwą Steinhagen, Wehr i Ska, założona w 1894 roku przez Artura Steinhagena i Ludwika Wehra, który był ziemianinem, właścicielem majątku Karczew w powiecie łaskim. Swoje udziały do spółki wnieśli także: Tadeusz Morawski (25 tysięcy rubli), Jan Kozłowski (15 tysięcy rubli), Ludwik Franciszek Kozłowski (10 tysięcy rubli), hr. Stanisław Broel-Plater (10 tysięcy rubli), Józef Tworowski (5 tysięcy rubli) i Franciszek Chłapowski (5 tysięcy rubli). Pozostały kapitał był w ręku Artura Steinhagena¹⁹.

Początkowo kapitał zakładowy wynosił 186 500 rubli, a po roku zwiększono go do kwoty 225 tysięcy rubli. Z pieniędzy tych udało się zakupić działkę o powierzchni 19 morgów i 42 prętów kwadratowych nowopolskich, należącą do majątku Mijaczów. Dobra te położone były nad Wartą przy stacji kolejowej Myszków. Ich właścicielami byli bracia Józef i Roman Bauerertzowie²⁰. Natychmiast po zakupie ziemi przystąpiono do prac budowlanych i zamówiono niezbędne maszyny i urządzenia w śląskiej firmie H. Füllnera w Cieplicach.

Budowa papierni w Myszkowie trwała od lipca 1894 roku do czerwca roku następnego. W nowej hali produkcyjnej zamontowano pierwszą maszynę papierniczą (MP1), zakupioną za kwotę około 50 tysięcy rubli²¹. Jej szerokość robocza wynosiła 2,18 m, a wydajność – 8 ton papieru na dobę²². Artur Steinhagen osobiście nadzorował montaż tego urządzenia, co później negatywnie wpłynęło na jego zdrowie²³. Początkowo energię stanowiącą siłę napędową wszystkich urządzeń pracujących w papierni miały dostarczać dwie maszyny parowe o mocy 50 i 60 HP (koni parowych), ale już trzy lata później moc ta została zwiększona do 1090 HP, czyli 1105 KM (koni mechanicznych)²⁴.

Produkcję papieru uruchomiono z końcem 1895 roku. Wytwarzany był papier pakowy, papier do wyrobu obić (tapet) oraz niższe gatunki papieru do pisania, papier drukowy, albumowy i ustnikowy do wyrobu papierosów²⁵. Fabryka produkowała papier z celulozy – sprowadzanej z Włocławka, a również z zagranicy (Wiedeń, Cargrad, Tapiał)²⁶.

W 1896 roku w Myszkowie została uruchomiona szmaciarnia²⁷, do przetwarzania na masę papierniczą szmat lnianych, oraz ścieralnia²⁸, wytwarzająca na własne

¹⁹ H. Rydygier, *Historia fabryki papieru w Myszkowie oraz «S.A. Steinhagen i Saenger, Fabryki Papieru i Celulozy»*, „Przegląd Papierniczy” 1998, nr 8, s. 491.

²⁰ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie* [18], s. 189.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ M.E. Steinhagen, *Steinhagenowie...* [3], s. 45.

²⁴ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie* [18], s. 189.

²⁵ H. Rydygier, *Historia fabryki papieru w Myszkowie...* [19], s. 491.

²⁶ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie* [18], s. 189.

²⁷ H. Rydygier, *Historia fabryki papieru w Myszkowie...* [19], s. 491.

²⁸ Ibidem.

potrzeby ścier z drewna osikowego, topolowego i świerkowego, sprowadzanego z Finlandii, Litwy i Galicji²⁹. Drewno pozyskiwano również z lasów należących do majątku Złoty Potok. Dobra te należały do hrabiów Raczyńskich. Ich zarządcą był Tadeusz Morawski, będący jednym z udziałowców spółki należącej do Artura Steinhagena. Miał on szerokie plenipotencje od właścicieli w sprawie wyrębu lasu i sprzedaży drewna na potrzeby papierni w Myszkowie³⁰.

Do 1900 roku zakład produkował od 1000 do 1400 ton papieru rocznie. Z początkiem XX wieku produkcja zaczęła wzrastać, by w 1907 roku osiągnąć poziom 2367 ton. Zmieniała się także liczba osób pracujących w fabryce. W czasie jej uruchomienia zatrudnionych było tutaj 85 pracowników, a w latach 1900–1907 zatrudnienie wzrosło do 113 robotników³¹. Akcjonariusze spółki w latach 1896–1907 uzyskiwali dość wysokie dywidendy na łączną kwotę 360 tysięcy rubli, co stanowiło 144 procent włożonego przez nich kapitału³².

Artur Steinhagen zmarł w 1907 roku, w sile wieku, mając zaledwie 49 lat. W opublikowanych w ostatnich latach wspomnieniach rodzinnych pojawiają się opinie, że pogorszenie się stanu jego zdrowia, jak i śmierć w tak młodym wieku spowodowane były wyczerpującą pracą w firmie Roberta Saengera w Pabianicach, a także stresem związanym z uruchomieniem papierni w Myszkowie. Pochowano go na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Częstochowie, który z czasem stał się miejscem pochówku także innych członków rodziny Steinhagenów. Do czasu osiągnięcia pełnoletności przez synów Artura zarząd w fabryce w Myszkowie przejęli dwaj jego bratankowie: Henryk oraz Aleksander Władysław. Ten ostatni ożenił się z wdową po Arturze – Marią z domu Knothe³³.

Artur Steinhagen (1858–1907) founder of the paper mill in Myszków

Abstract

The article presents the history of the Steinhagen family, German emigrants that settled in the Kingdom of Poland in the '30s of the XIX century. Arthur Steinhagen, a descendant of the family, initially worked at the paper mill in Pabianice and then in 1894, began the construction of the paper mill in Myszków, one of the largest paper mills in Poland in the interwar period. The author of the study drew attention to the links between the Steinhagen's and the families of Knothe and Krusche that played

²⁹ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie* [18], s. 189.

³⁰ M.E. Steinhagen, *Steinhagenowie...* [3], s. 44.

³¹ M. Nita, *Fabryka papieru w Myszkowie* [18], s. 189.

³² Ibidem.

³³ M.E. Steinhagen, *Steinhagenowie...* [3], s. 45–46.

a significant role in the development of the textile industry in the region of Łódź. The study also sheds light on the history of the Myszków paper mill in the years 1894–1907, when the plant was managed by Arthur Steinhagen.

Keywords: Pabianice, Myszków, Steinhagen, Knothe, Saenger, Krusche.

Translation Justin Nnorman

Artur Steinhagen (1858–1907) – Gründer der Papierfabrik in Myszków

Zusammenfassung

Der Artikel stellt die Geschichte der Familie Steinhagen vor, deutschen Auswanderern, die sich in den 1830er Jahren im Königreich Polen niederließen. Der aus dieser Familie stammende Artur Steinhagen arbeitete zunächst in der Papierfabrik in Pabianice und begann 1894 mit dem Bau einer Papierfabrik in Myszków, einer der größten Papierfabriken Polens der Zwischenkriegszeit. Der Autor der Studie macht auf die Verbindungen zwischen Steinhagen und den Familien Knothe und Krusche aufmerksam, die eine wichtige Rolle bei der Entwicklung der Textilindustrie in der Region Łódź spielten. Der Artikel stellt weiter die Geschichte der Papierfabriken in Myszków in den Jahren 1894–1907 vor, dem Zeitraum, in dem die Fabrik von Artur Steinhagen geleitet wurde.

Schlüsselbegriffe: Pabianice, Myszków, Steinhagen, Knothe, Saenger, Krusche.

Übersetzt von Alexander Alisch

Artur Steinhagen (1858–1907) zakladatel továrny na papír v Myszkowie

Shrnutí

Článek představuje dějiny rodu Steinhagenů, německých emigrantů, kteří se ve 30. letech 19. století usadili v Polském království. Artur Steinhagen pocházející z tohoto rodu zpočátku pracoval v papírně v Pabianicach a pak v r. 1894 zahájil výstavbu továrny na papír v Myszkowie, jedné z největších továren na papír v Polsku v meziválečném období. Autor článku poukázal na vazby Steinhagenů s rody Knothe a Krusche, které sehrávaly důležitou úlohu v rozvoji textilního průmyslu v lodžském

kraji. V článku byla ukázána také historie továrny na papír v Myszkowie v letech 1894–1907, kdy tento podnik řídil Artur Steinhagen.

Klíčová slova: Pabianice, Myszków, Steinhagenovi, Knothe, Saenger, Krusche.

Překlad Otmar Robosz